Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 342

YOSHLARNING TA’LIM OLISH HUQUQI: XALQARO STANDARTLAR VA O‘ZBEKISTONDAGI MILLIY HUQUQIY MEXANIZMLAR

Javohir Salohiddin Jöraboyev*

Fardu

MAQOLA MA‘LUMOTLARI

✉ joraboyevv970@gmail.com

DOI: 10.5281/zenodo.24278131

Kalit so‘zlar:

ta’lim olish huquqi, yoshlar, xalqaro standartlar, teng imkoniyat, inklyuziv ta’lim, Konstitutsiya, ta’lim qonunchiligi, oliy ta’lim, huquqiy kafolat.

ANNOTATSIYA

Maqolada yoshlarning ta’lim olish huquqining xalqaro-huquqiy asoslari va O‘zbekiston Respublikasidagi konstitutsiyaviy hamda qonunchilik kafolatlari tahlil qilinadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt hamda Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyada belgilangan standartlar o‘rganiladi. Milliy darajada Konstitutsiyaning 50–52-moddalari va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning tegishli normalari yoritiladi. Tadqiqot natijasida ta’limdan teng foydalanish, inklyuziv ta’lim, oliy ta’limga kirish imkoniyati va huquq buzilganda murojaat qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqiladi.

Kirish

Ta’lim olish huquqi insonning shaxs sifatida kamol topishi, kasb egallashi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun zarur bo‘lgan asosiy ijtimoiy huquqlardan biridir. Ayniqsa, yoshlar uchun sifatli ta’lim olish imkoniyati kelajakdagi mehnat faoliyati, iqtisodiy mustaqillik va fuqarolik pozitsiyasining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim huquqi faqat ta’lim muassasasiga qabul qilinish bilangina cheklanmaydi; u ta’limning mavjudligi, undan foydalanish imkoniyati, maqbulligi va sifatini ham qamrab oladi.

Xalqaro huquqda ta’lim olish huquqi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasida, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 13-moddasida hamda Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyaning 28–29-moddalarida mustahkamlangan [1]. Ushbu hujjatlar ta’limning inson shaxsini to‘liq rivojlantirish, inson huquqlariga hurmatni kuchaytirish va jamiyatda teng imkoniyatlarni ta’minlashga xizmat qilishini belgilaydi. Xalqaro standartlar, shuningdek, boshlang‘ich ta’limning majburiy va bepul bo‘lishi, o‘rta hamda oliy ta’limning imkon qadar keng ochiqligini ta’kidlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasi har kimning ta’lim olish huquqini kafolatlaydi. Davlat uzluksiz ta’lim tizimini, uning turli shakllarini va davlat hamda nodavlat ta’lim tashkilotlarini rivojlantirishni ta’minlaydi. 51-modda fuqarolarning davlat oliy ta’lim tashkilotlarida tanlov asosida davlat hisobidan oliy ma’lumot olish huquqini, 52-modda esa o‘qituvchi mehnatining jamiyat va davlat taraqqiyotidagi o‘rnini hamda uning himoyasini belgilaydi [2]. Maqolaning maqsadi — yoshlarning ta’lim olish huquqiga oid xalqaro standartlar va milliy huquqiy mexanizmlarni tahlil qilish, mavjud kafolatlarni ochib berish hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili

Tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Birlamchi manbalar sifatida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ–637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun olindi [3]. Milliy qonunchilik normalari ta’lim olish huquqining tenglik, uzluksizlik, ochiqlik va inklyuzivlik tamoyillari bilan bog‘liq holda o‘rganildi.

Tahlilda ta’lim huquqining mazmuni uch yo‘nalishda ko‘rib chiqildi: birinchidan, davlatning ta’lim muassasalari va sharoitlarini yaratish majburiyati; ikkinchidan, kamsitishsiz va teng asosda ta’limdan foydalanish imkoniyati; uchinchidan, ta’lim sifati va ta’lim oluvchining sha’ni hamda huquqlarini hurmat qilish. Tadqiqot empirik so‘rov yoki sud qarorlarining statistik tahliliga asoslanmagan. Shu bois xulosalar, asosan, normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuniy va qiyosiy tahliliga tayanadi.

Natija va muhokama

1. Ta’lim olish huquqining xalqaro standartlari. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasi har bir insonning ta’lim olish huquqini tan oladi. Unda boshlang‘ich ta’limning bepul va majburiy bo‘lishi, texnik va kasbiy ta’limning umumiy foydalanish uchun ochiqligi, oliy ta’limdan esa qobiliyatga muvofiq teng foydalanish imkoniyati nazarda tutilgan. Mazkur modda ta’limning maqsadini inson shaxsini to‘liq rivojlantirish va inson huquqlariga hurmatni mustahkamlash bilan bog‘laydi [4].

Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 13-moddasi davlatlar zimmasiga ta’lim olish huquqini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun choralar ko‘rish majburiyatini yuklaydi. Unga ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim barcha uchun majburiy va bepul bo‘lishi, o‘rta ta’lim turli shakllarda keng foydalanish uchun ochilishi, oliy ta’lim esa qobiliyatga qarab teng imkoniyat asosida taqdim etilishi lozim. Pakt ta’limning inson qadr-qimmati, erkin jamiyatda samarali ishtirok etish, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni rivojlantirishdagi ahamiyatini ham belgilaydi [5].

Yoshlar huquqlarini himoya qilishda Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyaning 28 va 29-moddalari alohida ahamiyatga ega. 28-modda bolaning ta’lim olish huquqini, maktabga muntazam qatnashishini rag‘batlantirish va ta’limni tark etish holatlarini kamaytirish choralarini nazarda tutadi. 29-modda esa ta’lim bolaning qobiliyatlarini imkon qadar to‘liq rivojlantirish, inson huquqlariga hurmat, tinchlik, bag‘rikenglik va mas’uliyatli hayotga tayyorlashga yo‘naltirilishi kerakligini ko‘rsatadi [6]. Demak, xalqaro standartlarda ta’limning faqat bilim berish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish vazifasi ham mavjud.

2. O‘zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy kafolatlar. Konstitutsiyaning 50-moddasida “Har kim ta’lim olish huquqiga ega” degan qoida mustahkamlangan. Davlat uzluksiz ta’lim tizimining rivojlanishini ta’minlaydi, umumiy o‘rta va boshlang‘ich professional ta’limning bepul bo‘lishini kafolatlaydi, umumiy o‘rta ta’limni majburiy deb belgilaydi. Shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanishi nazarda tutilgan [7]. Bu normalar ta’lim olish huquqining umumiy va teng xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi.

Konstitutsiyaning 51-moddasi davlat oliy ta’lim tashkilotlarida fuqarolarning tanlov asosida davlat hisobidan oliy ma’lumot olish huquqini e’tirof etadi. Mazkur qoida oliy ta’limga kirishda tanlov va teng imkoniyat tamoyillarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, oliy ta’lim tashkilotlariga qonun doirasida akademik erkinlik, o‘zini o‘zi boshqarish, tadqiqot va o‘qitish erkinligi berilgan. 52-modda o‘qituvchining jamiyat taraqqiyotidagi rolini e’tirof etib, uning sha’ni, qadr-qimmati, ijtimoiy va moddiy farovonligi hamda kasbiy rivojlanishini davlat himoyasiga oladi [8].

3. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va teng imkoniyatlar. 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O‘RQ–637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy qonunlardan biridir [9]. Qonunning 5-moddasida jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeyidan qat’i nazar, har kimga ta’lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanishi belgilangan. Bu qoida ta’lim muassasalariga qabul qilish va ta’lim jarayonida kamsitishga yo‘l qo‘ymaslikning muhim huquqiy asosidir.

Qonunchilik ta’lim olish huquqini ta’lim tashkilotlarini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni qo‘llab-

quvvatlash, kunduzgi, kechki, sirtqi va masofaviy ta’lim shakllarini tashkil etish, shuningdek umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va boshlang‘ich professional ta’limni bepul olish imkoniyatlari orqali ta’minlaydi. Qonunda ta’limning uzluksizligi, ochiqligi, insonparvarlik xususiyati, dunyoviyligi va butun umr davomida ta’lim olish tamoyillari ham belgilangan [10]. Bu yondashuv yoshlarning turli sharoit va ehtiyojlariga mos ta’lim yo‘nalishini tanlashiga huquqiy zamin yaratadi.

4. Ta’lim olish huquqini amalga oshirish va himoya qilish mexanizmlari. Huquqiy kafolatlar amalda ishlashi uchun ta’lim muassasalariga qabul qilish tartibining ochiqligi, qabul mezonlarining oldindan e’lon qilinishi, ta’lim oluvchilarga teng munosabatda bo‘lish va shikoyatlarni ko‘rib chiqish tizimi muhimdir. Ta’lim olishda kamsitish, noqonuniy rad etish, ta’lim muassasasida huquqlarni buzish yoki inklyuziv sharoitlarni yaratmaslik holatlarida shaxs tegishli vakolatli davlat organlariga murojaat qilishi, qonunchilikda belgilangan tartibda huquqiy himoya so‘rashi mumkin.

Xalqaro yoki milliy manba	Asosiy norma	Huquqiy kafolat	Yoshlar uchun ahamiyati
Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 26-m.	Ta’lim olish huquqi	Boshlang‘ich ta’lim bepul va majburiy; oliy ta’limga teng kirish	Ta’limni umuminsoniy huquq sifatida e’tirof etadi
ICESCR, 13–14-m.	Ta’limning bosqichma-bosqich to‘liq ro‘yobga chiqishi	O‘rta va oliy ta’limdan keng foydalanish imkoniyati	Davlat zimmasidagi majburiyatlarni belgilaydi
Bola huquqlari konvensiyasi, 28–29-m.	Bolaning ta’lim olish huquqi	Maktabga qatnashish, teng imkoniyat va shaxsni rivojlantirish	Voyaga yetmagan yoshlarni himoya qiladi
O‘zbekiston Konstitutsiyasi, 50–52-m.	Ta’lim olish va oliy ta’lim huquqi	Bepul majburiy umumiy o‘rta ta’lim, inklyuziv ta’lim, tanlov asosida oliy ta’lim	Milliy konstitutsiyaviy kafolatlarni mustahkamlaydi

Xalqaro va milliy normalar tahlili ta’lim olish huquqining mazmuni bir necha o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topishini ko‘rsatadi. Birinchisi — ta’lim muassasalari va o‘quv imkoniyatlarining mavjudligi. Ikkinchisi — ta’limdan foydalanishning kamsitishsiz va jismoniy hamda iqtisodiy jihatdan imkonli bo‘lishi. Uchinchisi — ta’lim mazmuni va muhiti inson qadr-qimmati, xavfsizligi hamda sifat talablariga mos kelishi. To‘rtinchisi — ta’lim oluvchining huquqi buzilgan taqdirda samarali himoya vositalariga ega bo‘lishidir.

Xalqaro standartlar bilan O‘zbekiston Konstitutsiyasi o‘rtasida muhim uyg‘unlik mavjud. Xususan, bepul va majburiy umumiy o‘rta ta’lim, oliy ta’limga tanlov asosida kirish, inklyuziv ta’lim va ta’limning uzluksizligi xalqaro hujjatlarda ifodalangan maqsadlar bilan hamohangdir. Biroq huquqiy normaning mavjudligi uning amalda to‘liq ro‘yobga chiqqanini o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Ta’lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlari, hududlar o‘rtasidagi sharoitlar, raqamli vositalardan foydalanish va alohida ehtiyojli yoshlar uchun moslashtirilgan muhit kabi omillar ham hisobga olinishi lozim.

Yoshlarning ta’lim olish huquqini ta’minlashda tenglik tamoyili alohida o‘rin tutadi. Tenglik barcha yoshlar bir xil sharoitda bo‘lishi shartligini emas, balki ularning ta’limdan foydalanishiga to‘sqinlik qilayotgan asossiz farqlar bartaraf etilishini anglatadi. Masalan, nogironligi bo‘lgan yoki alohida ta’lim ehtiyojlariga ega yoshlar uchun moslashtirilgan infratuzilma, o‘quv materiallari va zarur pedagogik yordam mavjud bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, chekka hududlarda yashovchi yoki iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelayotgan yoshlarning ta’limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish ham muhim vazifadir.

Amaliyotda e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan masalalardan biri — ta’lim huquqi buzilganida murojaat qilish yo‘llari haqida yoshlarning yetarli huquqiy xabardorligidir. Ta’lim oluvchilar qabul jarayoni, baholash, ichki tartib-qoidalar, murojaatlarni ko‘rib chiqish va shikoyat qilish tartibi bilan tanish bo‘lishi zarur. Ta’lim tashkilotlarida murojaatlarni xolis va o‘z vaqtida ko‘rib chiqish, qarorlar sabablarini tushuntirish hamda ta’lim oluvchining sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish huquqiy himoyaning amaliy samaradorligini oshiradi.

Shu munosabat bilan, birinchidan, ta’lim muassasalarida qabul va baholash mezonlari bo‘yicha ochiq axborot berish amaliyotini kuchaytirish taklif etiladi. Ikkinchidan, inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun binolar, transport, raqamli platformalar va o‘quv materiallarining qulayligini bosqichma-bosqich yaxshilash zarur. Uchinchidan, yoshlar uchun ta’lim huquqi va uni himoya qilish usullari bo‘yicha huquqiy-ma’rifiy tadbirlarni kengaytirish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, ta’lim muassasalarida murojaatlarni ko‘rib chiqishning shaffof va tushunarli ichki mexanizmlarini takomillashtirish lozim.

Xulosa

Tadqiqot yoshlarning ta’lim olish huquqi xalqaro huquq va O‘zbekiston milliy qonunchiligida muhim kafolatlangan huquq ekanini ko‘rsatdi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt hamda Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya ta’limning teng imkoniyat, shaxsni rivojlantirish va inson qadr-qimmatini hurmat qilish tamoyillariga asoslanishini belgilaydi. O‘zbekiston Konstitutsiyasining 50–52-moddalari va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun esa ushbu huquqni milliy darajada amalga oshirishning asosiy huquqiy poydevorini tashkil etadi.

Milliy mexanizmlarni yanada samarali qilish uchun ta’limdan foydalanishda kamsitishning oldini olish, inklyuziv sharoitlarni kengaytirish, qabul va baholash jarayonlarining shaffofligini ta’minlash, yoshlarning huquqiy xabardorligini oshirish hamda shikoyatlarni ko‘rib chiqish tartibini takomillashtirish zarur. Ta’lim olish huquqi faqat qonunda e’lon qilingan qoida bo‘lib qolmasdan, har bir yosh kundalik hayotida foydalana oladigan real imkoniyatga aylanishi lozim. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu kafolatlarning hududlar va ta’lim bosqichlari kesimidagi amaliy samaradorligini statistik ma’lumotlar hamda murojaatlar tahlili asosida o‘rganish maqsadga muvofiq.

References

[1] Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 10.12.1948. 26-modda. https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

[2] Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. 16.12.1966. 13–14-moddalar. https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf

[3] Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. 20.11.1989. 28–29-moddalar. https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text

[4] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023. 50–52-moddalar. https://lex.uz/docs/6451070

[5] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020, O‘RQ–637. https://lex.uz/docs/-5013007

[6] UNESCO. Right to Education. https://www.unesco.org/en/right-education

[7] BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari. 4-maqsad: Sifatli ta’lim. https://sdgs.un.org/goals/goal4

[8] O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 14.09.2016, O‘RQ–406. https://lex.uz/docs/3026246